

se je moralo zemljiško gospostvo ob primeru izpeljane abolicije ali relucije tlake gospodarsko prestrukturirati, kar seveda za konzervativne gospodarske obrate ni najlažje. Tudi kmetje niso bili pripravljeni takoj seči po ponujeni priložnosti. Njihov odnos do abolicije in relucije je nihal od popolnega odklanjanja preko neresnega pristopa do prikritega špekulantskega pričakovanja, kako bi kar najugodnejše izšli iz predpisanih postopkov, ki so sloneli na prostovoljnosti. Obnašali so se, kot da bi hoteli zlorabiti vladarjeve reformne, v bistvu njim naklonjene načrte. Na drugi strani na marsikaterem, zlasti cerkvenem gospostvu sploh niso imeli natančne evidence nad podložniškimi obveznostmi, ki naj bi jih preračunali v denar. Pred abolicijo in relucijo je bil namreč potreben natančen popis gospodarskega stanja zemljiškega gospostva, tako njegovih obveznosti kot tudi pravic. Marsikje kmečke obveznosti tudi niso bile samo neznosno breme. Primer belokranjske Vinice, kjer kmetje niso bili pripravljeni reluirati tlake tamkajšnji fari, ker so bili pri njenem izvrševanju dobro postreženi, je mogoče eden najbolj zgovornih. Velja se zamisliti tudi ob večkratnih opozorilih avtorja, da so svoje obveznosti podložniki opravljali tako ležerno, da je njihova dnevna vrednost dosegla komaj tretjino taktarne dne. Nekoliko nenavadno za naše črno-belega govorjenja navajeno uho zveni njegova trditev, da so bila gospostva v svojih zahtevah ob preračunavanjih razmeroma zmerna, kmetje pa podcenjevalni. Njihove tožbe o kruti tlaki so se marsikje pokazale kot iz trte zvite, saj bi jo morali sicer višje ceniti... Podložniki Jurkloštra so tako ponudili kot odkupnino le 7 % njene realne vrednosti. Naši predniki so kljub nepismenosti in jezikovnim težavam poznali pretkanost, ki se je ne bi sramovali najbolj razvpiti juristi. Tako je nekaterim podložnikom uspelo, da so ob znameniti Jožefovi davčni regulaciji, ki je odpravila naturalno tlako, bili zaradi neplačane abolicije ali relucije veliko na boljšem, kot če bi poprej popuščali in ubogali oblast. Seveda tudi zemljiški gospodje niso stali križem rok, čeprav niso mogli obrniti dejstva, da vladarjevi ukrepi niso bili njim v korist.

Abolicija in relucija tlake (pojma je mešal celo Jožef II., ker mu je bila prva bolj pri srcu, vendar je bila akcija manj uspešna) sta med slovenskimi deželami najbolj uspeli na Štajerskem in najmanj na Kranjskem. Pa tudi tu ni povsod enako. Veliko je bilo namreč odvisno od možnosti pridobivanja gotovine, ki je bila na primer na prometno nekoliko odmaknjem Dolenjskem najslabša. Notranjski sosed je bil glede kvalitete zemlje običajno na slabšem, toda zaradi tamkajšnjega prometa proti Reki ali Trstu, je lažje prišel do gotovine. Seveda pa so bile tudi v denar prevedene nekdanje naturalne obveznosti še vedno vzrok za pritožbe. Tako je zanimivo, da izvajalci del v zvezi s franciscejskim katastrom, omenjajo v štirih katastrskih občinah Dobrepolske doline, kot oviro napredku kmetijstva tudi plačevanje relucije. Povsem očitno je, da vzroki za precejšnje razlike v poteku revolucije 1848/49 med slovenskimi deželami, tičijo v veliki meri tudi v obsegu izvršene abolicije oziroma relucije.

Delo Jožeta Mačka, ki obravnava daljnosežne reformne ukrepe Marije Terezije in Jožefa II. sodi nedvomno med večje dosežke slovenske znanosti. Odlikujeta ga bogastvo podatkov in izredna analitičnost. Problemi, ki jih je raziskal, niso samo opisani, ampak tudi analizirani. Ne izogiba se sodbam in ocenam. Ker je avtor kmetijski strokovnjak, ki ima tudi osebne neposredne izkušnje s to gospodarsko panogo, je trdnost njegovih sodb povsem drugačna, kot smo jih sicer sposobni zgodovinarji. Tuji so mu hitri in enostranski zaključki. Ni pristranski do partnerjev, ki sta se morala sporazumeti glede enkratnega odkupa obveznost ali njihovega preračunavanja v denar. Navdušuje njegova utemeljenost analiz in sodb na podlagi virov in dosedanje literature. Kar enajst arhivov je obiskal, da je prišel do podatkov. Kako daleč je od tistih naših kolegov, ki jih zmrazi misel na prekladanje tisočev in tisočev zaprašenih dokumentov. Poleg izrednega znanja, delavnosti in vztrajnosti ga spremlja očitno tudi nekaj sreče. Naravnost neverjetno je, do kakšnih podatkov je uspel priti.

Vsebine knjige ne gre uvrščati med lažja strokovna branja. Knjigo je potrebno natančno brati in se pri tem pogosto vračati na predhodna poglavja, zlasti v primerih, ko nam zbranost popusti. Obsežen slovenski in nemški povzetek dopolnjuje kar 28 prilog, kar daje delu, ki bo nedvomno eno standardnih del našega zgodovinopisja, tudi velike možnosti in pedagoškem procesu, zlasti seminarškem delu. Nedvomno je največ pridobila z njim naša agrarna zgodovina, ki je z vsebinske plati po izdaji II. zvezka *Zgodovine agrarnih panog* v okviru projekta *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev* zašla, vsaj za starejša obdobja, v neko neproduktivno samozadovoljstvo. Delo Jožeta Mačka je zato nedvomno še pomembnejše, saj zgovorno govori, da obstajajo še številne neraziskane velike teme tudi iz naše agrarne (in socialne) zgodovine.

Stane Granda

Andrej Studen, Stanovati v Ljubljani. Ljubljana : Studia humanitatis, ŠKUC, 1995. 226 strani.

Stoletja so najrazličnejši alkimisti poskušali s pomočjo kamna modrosti spremeniti neplemenite kovine kot so denimo svinec, baker, železo in druge v plemenito zlato ali vsaj srebro. Zapišemo pa lahko, da so v nasprotju z njimi nekateri sodobni »alkimisti«¹ veliko uspešnejši. Eden od njih je tudi Andrej Studen, ki mu je uspelo brezosebno maso »neplemenitih«² statističnih podatkov spremeniti v zares čisto zlato gladko berljive in življenjske knjige, ki jo imam pred seboj. Postopek, ki ga je pri tem uporabil, je sledeč:

Kot temeljni material vzameš enkratni srednjeevropski vir – originalne popisnice prebivalstva Ljubljane iz let 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910, poleg njih pa še nekatere zvezke Österreichische Statistik in gradbene spise in načrte, ki jih hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana. Za kamen modrosti uporabiš spise slavne ljubljanske policije, zapisnike mestnega fizikata, ohranjene avtobiografije, spomine, bontone in razne sodobne opise vsakdanjih razmer. Temeljni material in kamen modrosti nato žgeš s številno domačo in tujo literaturo in žarčiš z ustvarjalno domišljijo, s smislom za zgodbo in seveda večletnim trudom. Rezultat uspelega alkimističnega postopka je knjiga *Stanovati v Ljubljani*.

Kakšnemu »vsevednemu« bralcu se ves postopek mogoče niti ne bo zdel tako pretirano težak, zlasti če bo pred očmi imel le rezultat alkimistične kuhinje. Vendar naj takšen bralec ve, da avtor kljub številnim virom ni imel na razpolago dokumentov, ki bi bili povezani v homogeno celoto, temveč »le drobne novičke, ki jih je treba kot kamenčke v mozaiku združiti v kompleksno celoto, da bi se dokopali do zgodbe, ki nas zanima.« (str. 60, op. 81) Zato seveda ni čudno, da je moral manjkajoče kamenčke iskati v podatkih za druga, podobna mesta. Predvsem pa naj se bralec zaveda, da je oranje ledine vedno težavnejše kot poznejša oranja. Prav zato je največja zasluga zgodovinarjev, med katere lahko prištejemo tudi Andreja Studna, da raziskovanje človekovega vsakdanjika, zlasti pa hiš in stanovanj ter njihovih stanovalcev, torej sveta stanovanjske kulture, za zgodovinarje ni več terra incognita. In to povsem upravičeno! Le za nepazljivega poslušalca so zvoki kopalnice, stranišča ali kuhinje zares povsem trivialni in banalni v primerjavi z zvoki političnih fanfar, bojnega meteža in visokega kulturnega življenja. Vendar, če pazljivo prisluhnemo, ti doneči zvoki hitro potihnejo in se zavemo, kako pomembno vlogo igra stanovanjska kultura v našem vsakdanjem življenju. Stanovanje namreč ni le ekonomska potreba, temveč je tudi zelo kompleksno družbeno torišče, kjer »pravzaprav potekajo vsi fenomeni človeškega življenja in stanovanje pravzaprav še enkrat v malem odseva veliki zunanji svet, ki ga obdaja« (str. 9).

Če pa hočemo poznati ta zapleteni stanovanjski svet, moramo poznati tudi njegovo zgodovino. Čeprav nas namreč ob mislih na naš bivanjski prostor prevevajo občutki, da drugače ni mogoče živeti in da je npr. »stanovanje, skozi katero je tekel odtočni kanal za nesnago v glavni cestni kanal« (str. 49) prej stvar davne barbarske preteklosti, stanovanje s kopalnico in angleškim straniščem pa znamenje civiliziranega človeka, je tudi današnja stanovanjska vsakdanjost šele skozi zgodovino postala samoumevna. Stanovanjska kultura je skozi čas doživela velike spremembe, ki pa se niso zgodile čez noč, temveč so počasi najedale in še najedajo na prvi pogled negibno strukturo, ki daje občutek večnosti in s tem samoumevnosti. Ta knjiga se zato ne omejuje le na golo lokalno zgodovino nekega mesta, temveč na primeru Ljubljane pojasnjuje celoto strukturalnih sprememb stanovanjske kulture pred prvo svetovno vojno, v času zaznamovanem z industrializacijo in modernizacijo.

Takratna Ljubljana ni bila veliko mesto in pomembnejši poslovno-prometni in gospodarski center, temveč le upravno središče slabo industrializirane dežele, torej prej uradniško in obrtniško, kakor pa industrijsko mesto, hkrati pa še šolski in kulturni center, ter vojaško mesto z ličnimi, vendar ozkimi ulicami ob katerih so stale stare, preproste, enonadstropne ali pritlične hiše, katerim so delale družino le redke moderne stavbe, ki pa so pričale o počasnem, vendar zanesljivem razvoju, ki še ni dosegel predmestij s številnimi vrtovi in hlevi. Počasi se je to, še precej kmečko mesto, le pomeščanjalo, kar se je odražalo tudi v naraščanju števila večnadstropnih in večstanovanjskih hiš, ki se s tem razlikujejo od nizkih kmečkih hiš, v katerih prebivajo le člani enega gospodinjstva. Na mestni vodovod je bilo leta 1910 priključenih že velika večina hiš, na mestno kanalizacijsko omrežje tretjina, približno toliko stanovanj je imelo tudi lastno stranišče, kopalnice pa so ostajale privilegij bogatašev. Ritem in način življenja v mestu je popestrila in izboljšala vpeljava železnice, plinske in pozneje električne razsvetljave, tramvaja, telefona in celo štedilnika.

Takšen napredek, ki je popeljal Ljubljano v klub modernih mest, je bil dosežen zlasti po katastrofalnem potresu izpred natanko sto let, ki ni vzpodbudil le vpeljave različnih novosti, temveč tudi gradbeno dejavnost. Vendar, če je bilo večjih in dražjih stanovanj, ki pa vseeno niso dosegala ravni visokih velemedstnih najemnin, dovolj, je obupno primanjkovalo majhnih in cenenih stanovanj, zaradi česar se je njihova najemnina po kruti ekonomski logiki ponudbe in povpraševanja primerno vzdigovala. Veliko revnejših ljubljancanov se je zato moralo zadovoljiti z majhnimi, vlažnimi sobicami brez kuhinj, malo bolj srečni pa z majcenimi, ozkimi in tesnimi dvosobnimi stanovanji, četudi v kleti ali na podstrešju. Stanovanjsko stisko je zaostrovalo tudi dejstvo, da v Ljubljani skoraj ni bilo velikih najemniških kasarn, teh značilnosti velemedst. Za še tako bedna stanovanja pa je bilo potrebno plačati povsem ekonomsko ceno, še več, čim bednejši so bili prostori, relativno tem več je bilo potrebno zanje odšteti. Gradnja hiš ali njihova prezidava v vedno manjša stanovanja, ki so se oddajala za mastne najemnine, je postal zares donosen posel.

Takšne smrdljive, umazane in vlažne luknje ob prav takšnih temačnih hodnikih in uličicah seveda niso bile prav prijeten življenjski prostor z idealnimi higienskimi razmerami, temveč so bile pravo leglo številnih epidemij, med katerimi je zlasti kolera zbužala velik strah, zaradi katerega se je vse bolj uveljavljalo prepričanje o nujnosti higienskih reform. Ta idejni boj je bil seveda dolgotrajen, skeptiki modernizacije in

zagovorniki starih navad so še dolgo povzdigovali svoj glas, vendar je naposled napredek le slavil zmago in srednjeveške higienske razmere so se vsaj delno približale sedanjim. Higienizacija mest je s tem postala ena glavnih značilnosti moderne urbanizacije, s katero so bile uvedene številne nove sanitarne naprave kot vodovod, kanalizacija, angleško stranišče in moderna kopalnica. S tem se je nevarnost večjih epidemij drastično zmanjšala, čeprav ni bila popolnoma odpravljena, kajti v Ljubljani sta tudi še v našem stoletju kraljevali nesnaga in smrad.

Vendar so bile popotresne razmere vseeno veliko boljše kot prej, ko se je po odprtih ulicah pretakala gnojnica in so se ceste spreminjale v polja prahu ali oceane voda, odvisno pač od vremena. Eden največjih problemov so bile slabo izdelane in prekomerno napolnjene odprte greznice iz katerih so se širile neprijetne vonjave skupaj z njihovo vsebino. Problematično pa je bilo tudi samo odvažanje te dehteče vsebine, ki so jo okoliški kmetje, dokler ni mestna vlada z odloki natančno uredila tega problema, odvažali kar z »lojterskimi« vozovi. Iz tistih hiš, ki pa niso imele niti greznice, so iztrebki in odpadki odtekali v cestne kanale (pri poplavih pa po ulici) in od tu v zeleno Ljubljano.

Tudi stranišča niso bila ravno vzor urejenosti in nekatera niso bila »samo polna nesnage, ampak od nje celo čez in čez pokrita, tako, da se do njih pride le skozi cele sklade blata in cele gnojne mlakuže« (str. 44), njihovi redni obiskovalci pa so bile tudi podgane. Odnos uporabnikov teh nič kaj prijetnih naprav, katere je poleg vsega uporabljalo tudi zelo veliko število strank, je bila namreč tako hudo malomaren, da je zbadljivi pisec Slovence celo ozmerjal, da zanje sploh nimajo primerne besede. Da pa so Ljubljanci ob določenih dnevih stranišča obiskovali bolj pogosto, je verjetno pripomogla tudi oporečna voda iz vodnjakov in »od podgan in muh onesnaženo in obžrto meso« (str. 45–46) izvirajoče iz umazanih in smrdečih mesarskih dvorišč.

Ne samo sanitarije, temveč so bila pogostoma tudi sama stanovanja prave gnojne jame brez čistega zraka, neposredne svetlobe, ustrezne temperature, kjer pa ni manjkalo v vse zajedajoče se vlage in izstradanih bolh, stenic, miši in ščurkov, poleg vsega pa so bila stanovanja še z ljudmi prekomerno nakopičena. V enem stanovanjcu se je tako lahko naselilo več družin in obrtniki in trgovci so pomočnike in vajence, dijaške gospodinje pa šolarje in dijake natrpale v sobe kot drva v skladovnico. Proti tem obupnim razmeram nižjih slojev se je z vsemi svojimi skromnimi močmi pogostoma brezuspešno boril mestni fizikat, ki je hotel izboljšati zdravje in nramnost delavcev, ki so raje kot v nezdrava stanovanja zahajali v gostilne. Lične stanovajske hiše Društva za gradnjo delavskih stanovanj pa so si na žalost lahko privoščili samo bolje plačani, kvalificirani delavci.

Uspešneje, predvsem pa prizadevneje se je mestna vlada s slabimi higienskimi razmerami spopadla po potresu leta 1895, ko je z vsemi svojimi močmi, z različnimi podrobnimi predpisi, ki jih je podkrepila z globo in zaporom, prevzgjajala neprilagodljive meščane, nezaupljive do napredka in novosti, npr. nepripravljene se odreči svoji stari pravdi zlivanja nesnažne vode iz škafov in nočnih posod na ulico in s tem po naključju na mimoidoče. Meščane pa so prevzgjajali še z različnimi moralnimi kampanjami, reklamami, planiranji prostora in modernizacijami stanovanj, ter seveda s vpeljevanji različnih tehničnih novosti. Vodovod, kanalizacija in druge moderne sanitarne naprave so se tako vse bolj uveljavljale, četudi sta po drugi strani zlasti po predmestjih še kar naprej kraljevala nesnaga in smrad, ki se ju ni bilo mogoče izogniti tudi v mondenih ulicah in številnih gostilnah in kavarnah, kjer so k smradu z uriniranjem na javnih prostorih veliko prispevali tudi številni pijančki, pri tem pa so na grozo vsega moralnega občinstva svoj »spolski ud« puščali na ogled nedolžnim otrokom in sramežljivim ženskam.

Moralno meščanstvo pa ni povzdigalo svojega glasu le proti pijanim ekshibicionistom in drugim moralnim izprijenecem, temveč je z vsi svojo avtoriteto nastopilo tudi pri izoblikovanju nove socialne vloge članov družine. Samo družina je težko definirati, ker se je njena sestava in vloga skozi čas spreminjala, oziroma jo je vsaka družba pojmovala drugače in zlasti, ker je tudi v določenem zgodovinskem obdobju obstajalo več vrst družin. Na splošno pa lahko rečemo, da je imela družina v predindustrijski dobi tudi produkcijsko funkcijo, bodisi v kmetijstvu ali rokodelstvu, in so zato pod eno streho poleg jedrne družine živeli tudi pomočniki in vajenci, hlapi in dekline. Z industrializacijo, urbanizacijo in birokratizacijo pa sta se kraj bivanja in kraj dela ločila, s čimer je družina prenehala obstajati kot produkcijska skupnost, kar je seveda imelo usodne posledice za samo sestavo družine. Zaradi vedno večjih možnosti zaposlovanja zunaj hiše se je v njej opravljalo le še tisto hišno delo, za katerega je bila pristojna gospodinja, torej ženska. S tem se je družbeni položaj žensk dramatično spremenil, kajti v nasprotju z moškim producentom so se trdno povezale z zasebno sfero hiše in konzumno platjo življenja. Nova realnost pa je našla svojo ideološko utemeljitev v karakteristiki spolov, torej ženski pasivnosti in emocionalnosti in moški aktivnosti in racionalnosti, zaradi česar so takratni moralistični pisci ženskam kot ideal dobre meščanske gospodinje priporočali popolno nezainteresiranost za služenje denarja, ideal, ki so se ga poskušali držati tudi nižji sloji, čeprav si tega finančno niso mogli privoščiti.

Kakšna pa je bila socialna struktura teh gospodinjstev v takratni Ljubljani? Na to vprašanje poišče avtor odgovor v originalnih popisnicah prebivalstva, s pomočjo katerih ugotovi določena stanja za leta popisov. Metodološko se je omejil na vzorčno raziskavo (case study) petih izbranih ljubljanskih ulic, ki »represntativno prikazujejo tri/štiri tipe po kakovosti različnih stanovanjskih (bivanjskih) ambientov, hkrati pa so to po socialni sestavi raznolične mestne četrti« (str. 68), torej trgovsko-obrtni Stari trg, plemiška Gosposka ulica, poslovna Cesta Franca Jožefa (današnja Cankarjeva) in dela predmestne Poljanske ceste in Svetega Petra ceste (današnje Trubarjeve). Pri sami prezentaciji analize teh ulic se je avtor posrečeno izognil neberljivosti teksta, ki bi ga prinesle številne tabele in jih je zato postavil na konec knjige. Kogar zanimajo podrobnosti, naj si jih ogleda.

Iz samih tabel pa je avtor razbral, da so nižji sloji naseljeni na periferiji, srednji v notranjem mestu in višji v novejšem. Čeprav je bilo žensk vedno več kot moških, je bilo med zaposlenimi žensk vedno manj, najmanj seveda na bolj bogatih ulicah. Za predmestja je zlasti značilna kmečka narava, hkrati pa je bila tam tudi večina industrijskih obratov. Vendar sta v popotresni dobi ti dejavnosti skupaj z obrtjo na račun trgovine in prometa zelo upadli, kar se je izražalo tudi v manjšanju deleža tradicionalnih podnajemnikov, torej tistih pomočnikov in vajencev, ki so stanovali in delali pri istem gospodarju, odslej pa so bili raje podnajemniki v posebnem stanovanju, četudi jim ga je v nekaterih primerih oddajal isti gospodar. Po drugi strani pa je bil marsikateri mojster prisiljen oddajati sobo ali posteljo v svojem stanovanju, da je lahko plačal najemnino.

Največ stanovalcev, ki so bili sorodstveno povezani z imetnikom stanovanja, je bilo v predmestjih, najmanj pa v mondenih predelih, kjer je bilo tudi zelo malo podnajemnikov, hkrati pa največ hišnih poslov, med katerimi so prevladovale ženske, zlasti tako imenovane deklice za vse. V ne tako premožni Ljubljani si je namreč le redko kdo lahko privoščil celo pahljačo hierarhično razporejenih hišnih poslov, čeprav je bila številna služničad pomemben statusni simbol takratnega meščanstva.

Skozi vso to obdobje je bila jedrna družina osrednja sestavina večine gospodinjstev, njen delež med člani gospodinjstva pa je bil najvišji na periferiji in najnižji v mondenem središču. V nasprotju z današnjim splošnim mnenjem o nekdanjih velikih družinah pa je avtorjeva analiza pokazala, da je družina praviloma štela le do štiri člane in da so bile družine z več otroki prava redkost. Poleg tega, pa so se otroci, ko so odrasli, ponavadi takoj odselili. Veliko je bilo tudi samskih gospodinjstev, ki so jih večinoma sestavljale ženske z nezakonskimi otroki. Čeprav na Kranjskem v primerjavi z drugimi deželami ni bilo veliko nezakonskih otrok, pa so bili ti skoncentrirani ravno v Ljubljani. In tudi takratni pari se niso poročali v rosnih mladosti, temveč moški na splošno šele po 25., ženske pa po 20. letu.

Po pričakovanju je bila velika večina Ljubljancanov, kar 95%, katoličanov. Med ostalimi pa srečamo luterance, reformirance in žide, ki so v večini primerov navedli nemški občevalni jezik, pravoslavne srbohrvate, uniate in druge. Posebno zanimivi so tudi redki »primerki« brez konfesije, ki so si služili kruh z gledališkimi in pevskimi poklici, v enem primeru celo kot agent biblijske družbe.

V nasprotju s številom vernikov različnih ver je na podlagi popisnic etnično strukturo prebivalcev precej težje določiti, kajti takratni popisovalci niso spraševali po narodnosti, temveč po občevalnem jeziku. To dejstvo pa ne povzroča veliko preglavic le sedanjim raziskovalcem narodne preteklosti, temveč ga je tudi takratnim narodnim borcem, ki so se borili proti različnim mahinacijam kot so bili pritiski na uradništvo in pritiski delodajalcev na zaposlene. Raziskovalca preteklosti lahko spravijo v zadrego tudi nekateri takratni stanovalci, ki preprosto niso vedeli, kaj od njih zahtevajo in so tako navedli vse jezike, ki jih govorijo ali pa so navedli slovenščino in nemščino, ki so ju doma enakopravno uporabljali. V nekaterih primerih pa so popisanci v različnih obdobjih navedli enkrat nemščino in drugič slovenščino ali pa so člani iste družine navedli različne jezike, včasih tudi za otroke. Na splošno pa je bilo v takratni Ljubljani sorazmerno največ Slovencev v predmestjih, manj v notranjem mestu in najmanj na Cesti Franca Jožefa, čeprav je z leti delež Slovencev tudi tu stalno naraščal.

Na tej cesti je imelo svoje močno oporišče tudi meščanstvo, bodisi po premoženju ali po izobrazbi, ki ga je povezoval družbeno določen in kulturno izoblikovan habitus v še zdaleč ne monoliten sloj. Meščanska kultura je dajala tem ljudem določeno skupno identiteto in jih s tem hkrati tudi ločevala od drugih, nemeščanskih slojev. Eden bistvenih delov meščanske kulture pa je prav stanovanjska kultura. S slikovitim opisom Alberta Fuchsa, avstrijskega pisatelja in esejista, tako pred nami zaživi meščanska hiša in njena oprema, ki je poleg svoje funkcionalnosti morala izražati tudi bogastvo in s tem družbeni ugled meščanske družine. Ta represntativna stanovanjska oprema je bila razstavljena v posebnih družbenih prostorih, kjer se je razdajala pogledom obiskovalcev. Hkrati pa je meščanstvo z mnogimi ločenimi sobami vseskozi težilo tudi k individualizaciji družinskega življenja, ko so se družinski člani lahko iz družine umaknili v lasten življenjski svet. Niso pa imeli le družinski člani v lastnih sobah vsak svoj varen kotiček, temveč je bila funkcija celotnega doma, da eksistira kot varno zavetje družine pred neusmiljenim konkurenčnim zunanjim svetom, v katerem se je aktiven, smotrno samostojen, racionalen in časten moški spuščal v bitko za vsakdanji kruh in se je nato po krvavih bojih vračal v domače zavetje, kjer je pasivna in

emocionalna ženska igrala vlogo matere, soproge in gospodinje. Ta ločena družbena vloga spolov je začela prihajati do izraza že pri sami vzgoji, s katero so dečke in deklice pripravili na njihovo bodočo vlogo na odru meščanskega sveta.

Vsakdanjik spodnjih slojev prebivalstva pa je bil precej drugačen kot ta prelepi meščanski ideal. Kot meščanski je tudi ta sloj zelo raznolik in pester in ga sestavljajo različni bolj ali manj revni ljudje, od nižjih uradnikov in nameščencev do beračev. V primerjavi z bogatejšimi meščani spodnji sloji zaradi prostorske stiske niso imeli veliko možnosti za zasebnost. Prostorsko stisko je še povečevala finančna stiska, zaradi katere so morali revnejši stanovalci vzeti pod streho podnajemnike ali pa prenočevalce, ki so imeli premalo denarja, da bi si lahko privoščili lastno stanovanje. Takšno skupno življenje v minimalnem prostoru je seveda lahko povzročalo spore, prepire in trenja ali vsaj določene neprijetnosti, vendar so si prebivalci v večini primerov prijetno uredili borno življenje in mirno živeli v sožitju. Življenje pa je bilo vsekakor zelo borno in stalno ga je spremljal boj za obstanek. V primerjavi z bogatimi Ljubljancani so imeli revni stanovanja le za silo opremljena, imeli so le najnujnejše pohištvo in pogostoma jih je spalo več na eni postelji. Kot njena bogatejša kolegica se je morala tudi revnejša posvetiti tako gospodinjstvu, za katerega je dobivala denar od »primarnega vzdrževalca« kot otrokom, ki jih je morala navaditi na zgodnjo samostojnost in delavnost. Vendar v primerjavi s svojim bogatejšim kolegom revnejši »primarni vzdrževalec« domov ni prinašal dovolj denarja in so morali družinski proračun krpati žena in včasih otroci. Kljub temu pa se moški ni odrekel svojim patriarhalnim pravicam, temveč jih je branil s pomočjo ideologije.

Sestavni del spodnjih slojev so bile tudi služkinje, ki so sestavljale večino hišnih poslov, bile skoraj vse samske in so z upanjem na boljše življenje v mesto prispele večinoma s podeželja. Realnost pa je bila drugačna. Ko jim je pri milostljivi uspele dobiti delo, so se srečale s celodnevnim delavnikom, bornim prebivališčem, slabo prehrano, z majhnimi in pogosto nerednimi denarnimi plačili, omejenim privatnim življenjem, vzvišenem odnosom delodajalcev in strogim moralnim nadzorom, po stari gospodarjevi pravici do dvojne morale pa tudi s spolnim nadlegovanjem. Položaj služkinje pa je bil seveda odvisen tudi od tega ali je bila gospodinja dobra ali stiskaška in je tako služkinja v najboljšem primeru lahko živela tudi v urejenem stanovanju ob primerni hrani. Če pa so izgubile službo, so si morale brž poiskati novo ali pa so zabredle v prostitucijo. Nekatere je nepričakovano obiskala tudi štokljka, in jim prinesla darilo od tako zaželene »princa na belem konju«.

Stanovati pa vedno pomeni tudi stanovati s sosedi. Vendar kljub našim pobožnim željam in prijaznim naukom o načinu življenja v slogi in miru, življenje ni bilo povsod idealno. Lajež, cviljenje in tuljenje psov ter kikirikanje sosedovih petelinov, nagajivi otroci, detonacije pri pripravi mesa, psovanje umazanih prasic in navadnih kurb, krašenje hodnikov in dvorišč z raznovrstno šaro in nesnago, prekaevanje sosedov s smrdečim dimom, vrskanje, petje in vpitje razgrajaskih pijančkov, nočno igranje klavirja ob odprtem oknu, zlivanje pomij, vsebin nočnih posod in škafov po dvorišču in na ulico in seveda budna očesa preradovednih sosedov, ki so policiji prijavili vsakršno nesramnost, s posebnim veseljem še skrivno prostitucijo, čeprav včasih le zato, da bi ponagajali sosedu.

S temi »radostmi« vsakdanjega življenja se tako konča zgodba, ki nosi naslov Stanovati v Ljubljani. Meni pa še kar naprej ne gredo iz glave razmišljanja o »mojem« študentskem stanovanju, ki mi ga je vendarle poslal sam Bog, čeprav je pri tem pozabil na njegovo vlažnost, zatohlost in temačnost, na mraz pozimi in vročino poleti, na sosedo s predolgim nosom, na vpitje sosedovih mulcev, na zvonki glas Halida Bešlića iz sosednjega stanovanja in seveda na stranišče na hodniku.

Andrej Pančur

Dušan Nečak, *Avstrijska legija II*. Maribor : Obzorja, 1995. 222 strani.

Znanstveni opus Dušana Nečaka je spet bogatejši za zanimivo delo, ki je novost v našem, avstrijskem in nemškem zgodovinoписju, saj je v njem prvi podrobno in dokumentirano osvetlil usodo nacističnih beguncev v Jugoslaviji oz. na Hrvaškem in v Sloveniji po neuspelem julijskem puču leta 1934 v Avstriji. Ta odmeven zgodovinski dogodek je bil sicer že deležen temeljite znanstvene obdelave v številnih delih zlasti avstrijskih zgodovinarjev, ob tem pa je ostala povsem na obrobju raziskovalne pozornosti problematika med dva do tri tisoč prebeglih nacističnih pučistov v Jugoslaviji. Prav odnos do njih pa je nakazoval bodočo preusmeritev jugoslovanske zunanje politike. Z njo je bil povezan tudi obisk kralja Aleksandra v Franciji, ki se je 9. oktobra 1934 končal s smrtnimi strelji nanj, ta dogodek pa je imel velike posledice tudi v jugoslovanski notranji politiki. Ob sprejemu avstrijskih pučistov in nadaljnji skrbi zanje je prišla do izraza že visoka stopnja prežetosti nemške narodne manjšine v Sloveniji oz. Jugoslaviji z nacistično ideologijo. S tega vidika je tema, kot je uvodoma ugotovil avtor, »pomembna tudi za razvoj kasnejše slovenske zgodovine in zgodovine nemštva na Slovenskem« (str. 8) z vsemi posledicami v času druge svetovne vojne in za njegovo povojno usodo. Tako najnovejša Nečakova knjiga ni le zanimiv »utrinek« iz zgodovine nacizma v Avstriji in njegove povezanosti s Hitlerjevo Nemčijo, temveč s prikazom avstrijsko-jugoslovanskih/slovenskih odnosov